

भविष्यका लागि वित्तीय व्यवस्था:

नेपालमा दिगो विकास

लक्ष्य ४ (SDG 4) को कार्यान्वयन

भविष्यका लागि वित्तीय व्यवस्था:

नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य ४ (SDG 4) को कार्यान्वयन

ट्याक्स एड एलाइन्स सन् २०१९ मा स्थापना भएको एक अन्तर्राष्ट्रिय गठबन्धन हो। न्यायोचित कर प्रणालीबाट प्रयाप्त बजेटको व्यवस्था गर्दै सर्वजनिक शिक्षा र लैङ्गिक-उत्तरदायी बजेट निर्माणका लागि यसले वकालत गर्दै आएको छ। कम आय भएका सरकारहरूलाई दिगोविकास लक्ष्य ४ (SDG-4) अन्तर्गतका आफूना प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न सक्षम बनाउने लक्ष्यका साथ राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र विश्वव्यापी स्तरमा संयुक्त वकालत, अनुसन्धान तथा नीति संवादमार्फत महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउँदै आएको छ। यसै सन्दर्भमा अग्रेजी भाषामा प्रकाशन भएको तथ्य पत्र (Fact Sheet) लाई नेपाली भाषामा प्रकाशन गरिएको हो।

➤ पहुँच र पूर्णता

नेपालले सार्वजनिक शिक्षालाई सबै नागरिकको पहुँच सम्म विस्तार गर्ने सन्दर्भमा उल्लेखनीय प्रगति गरेको छ। प्राथमिक तह (१-५), निम्नमाध्यमिक तह (६-८) र माध्यमिक तह (९-१०) मा लगभग सबै बालबालिकाहरू भर्ना भएका छन्। ८९% बालबालिका उच्च माध्यमिक (११-१२) तहमा भर्ना भएका छन्। पूर्व-प्राथमिक शिक्षामा शुद्ध भर्ना दर ५८% रहेको छ।

यी उपलब्धिहरूका बाबजुद पनि महत्वपूर्ण चुनौतीहरू कायम छन्। प्राथमिक र माध्यमिक गरी अभै पनि लगभग ७,७०,००० बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर छन्। विद्यालय तहको शिक्षा पूरा गर्ने दर तीव्र रूपमा घट्दै गएको छ। ८२% बालबालिकाहरूले प्राथमिक शिक्षा पूरा गर्छन् भने ७७% बालबालिकाहरूले आधारभूत (निम्न माध्यमिक) तह पूरा गर्छन्। त्यसैगरी केवल ३५% बालबालिकाहरूले मात्र उच्च माध्यमिक तहसम्म पुग्छन्।

यद्यपि अहिले पहिलेभन्दा बढी विद्यार्थीले विद्यालय तहको शिक्षा पूरा गरिरहेका छन्। प्राथमिक तहको अन्त्यमा गणितमा न्यूनतम दक्षता हासिल गर्ने विद्यार्थी ६१% मात्र छन् भने पठन (पढाइ) मा ८०% छन्। यसले धेरै विद्यार्थीहरूले आधारभूत तहका विषयहरूमा आवश्यक दक्षता हासिल गर्न अभै सकिराखेका छैनन् भन्ने देखाउछ।

➤ शिक्षामा असमानता

नेपालले लैङ्गिक समानताका क्षेत्रमा केही प्रगति गरेको भए पनि भूगोल, आर्थिक अवस्था, जातीयता र अपाङ्गता जस्ता एक-अर्कासँग अन्तरसम्बन्धित असमानताहरू अभै विद्यमान छन्। अहिले प्राथमिक तहको शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाहरूमा बालिकाहरूको संख्या ८५% र बालकहरूको संख्या ८१% हुँदा बालकको अनुपातमा बालिकाहरूको संख्या बढी छ। तर माध्यमिक तहमा बालिकारू पछाडि पर्दै गएको तथ्याङ्कले देखाउँछ। आधारभूत (निम्न माध्यमिक) तह ६६% बालिकाहरूले मात्र पूरा गर्छन् भने ७९% बालकहरूले पूरा गर्ने गरेका छन्। ३४% बालिकाहरूले उच्च माध्यमिक तह पूरा गर्छन् भने छोरीहरूको संख्या ३७% रहेको छ।

सीमान्तीकृत समुदायका बालबालिकाले शिक्षामा पहुँच र निरन्तरतामा अभै ठूलो चुनौती भोगिरहेका छन् :

- भूगोल र जातीयता शिक्षामा असमानताको प्रमुख कारक हुन्। सरकारले शिक्षामा सीमान्तीकृत २२ वटा जातीय समूह पहिचान गरेको छ। जसमा चेपाङ समुदायका केवल ५०% बालबालिका मात्र प्राथमिक तहमा भर्ना गर्ने तथ्याङ्कले चेपाङ समुदाय सबैभन्दा बढी बहिष्कृत समूहहरूमध्ये एक भएको देखाएको छ।
- आर्थिक अवस्था (सम्पत्ति/आय) ले नेपालमा शिक्षामा असमानता निर्धारण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। सबैभन्दा कम आय भएका परिवारका बालबालिकामध्ये ७६% ले मात्र प्राथमिक (१-५) शिक्षा पूरा गर्छन्, ६२% ले निम्नमाध्यमिक (६-१०) शिक्षा पूरा गर्छन्, र केवल १०% ले उच्च माध्यमिक (११-१२) शिक्षा पूरा गर्छन्। सबैभन्दा सम्पन्न परिवारका बालबालिकामा ९६% ले प्राथमिक तह, ९१% ले आधारभूत तह र ५९% ले माध्यमिक तह पूरा गर्दै आएका छन्।
- एक-अर्कासँग गाँसिएका अन्तरसम्बन्धहरूले असमानतालाई अभै बढाइरहेका छन्, विशेष गरी सबैभन्दा न्यून आय भएका, तथा मधेसी र मुस्लिम समुदायका बालिकाहरूलाई अभै असमानता तर्फ धकेलीरहेको छ।

- अपाङ्गता भएका बालबालिका पनि अत्यधिक रूपमा बहिष्करणमा परेका छन् । ५ देखि १२ वर्ष उमेरका अपाङ्गता भएका बालबालिकामध्ये ३०% विद्यालय जाँदैनन् भनेर युनिसेफको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको छ ।

नेपालको शिक्षा प्रणाली पनि निजी विद्यालयहरूको तीव्र विस्तारका कारण क्रमशः अभि विभाजित हुँदै गएको छ :

सन् २००० मा प्राथमिक (१-५) तहका ९% र आधारभूत (निम्न माध्यमिक) तहका ६% विद्यार्थीहरू निजी विद्यालयमा अध्ययन गर्थे । सन् २०२० सम्म आइपुग्दा यी अनुपात क्रमशः २५% र २३% पुगेका छन् । हाल करिब ६,७५० वटा निजी विद्यालयमा करिब २५ लाख विद्यार्थी अध्ययनरत छन् । यो प्रवृत्तिले शिक्षामा असमानता अभि बढ्दै गएको छ र दुई तहको (two-tier) शिक्षा प्रणालीलाई बढावा दिँदै गएको छ ।

➤ गुणस्तरीय शिक्षाको मेरुदण्डनै शिक्षकहरू

दिगो विकास लक्ष्य ४ ले योग्य शिक्षकहरूको आपूर्तिमा उल्लेखनीय वृद्धि गर्न आह्वान गरेभैं, शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न शिक्षकहरूको भूमिका अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन्छ । यस क्षेत्रमा नेपालले केही प्रगति गरेको छ । प्राथमिक तहमा विद्यार्थी र योग्य शिक्षक अनुपात २३:१ र आधारभूत (निम्न माध्यमिक) तहमा ३३:१ रहेको छ । यी औसत अनुपात दक्षिण एसियाका धेरै देशहरूको तुलनामा राम्रो भए पनि, क्षेत्रगत असमानता भने अभि कायमै छ । आधारभूत (१-८) तहमा यो अनुपात पश्चिमी क्षेत्रमा ३०:१ रहेको छ भने मध्य-पश्चिमी क्षेत्रमा (पहाड र तराई क्षेत्र) ५२:१ सम्म पुगेको छ ।

नेपालका शिक्षकहरू अत्यन्त कम तलब पाउँछन्, र वास्तविक मूल्यका हिसाबले उनीहरूको पारिश्रमिक लामो समय देखि स्थिर (stagnant) रहेको छ । धेरै शिक्षकहरूले तलब ढिलो गरी प्राप्त हुने, सुविधा अभाव हुने तथा आफू र परिवारको जीविकोपार्जनका लागि दोस्रो रोजगारी गर्नुपर्ने अवस्था भोगिरहेको बताउँदै आएका छन् । पर्याप्त सामाजिक सुरक्षा वा पेन्सन व्यवस्था नहुँदा अवकाशपछिको जीवनप्रति पनि व्यापक असुरक्षा रहेको छ । स्थायी शिक्षकहरूले मासिक करिब ३९,४८४ रुपैयाँ (करिब अमेरिकी डलर २८६) कमाउँछन्, भने प्रारम्भिक बाल शिक्षा (ECD) का शिक्षकहरू (जसमध्ये अधिकांश महिला छन्) ले अभि कम पारिश्रमिक पाउँछन् । यस्ता अवस्थाले शिक्षक पेशाको आकर्षण घटाएको छ र योग्य शिक्षकहरूको भर्ती तथा दीर्घकालीन स्थायित्व कायम राख्न भन्ने कठिन बनाएको छ ।

यी अभाव पूर्ति गर्न सरकारले ४२,००० भन्दा बढी करार शिक्षक (राहत शिक्षक) नियुक्त गरेको छ, जसमा अधिकांश महिला छन् । यी शिक्षकहरूले स्थायी सरह सुविधा पाउँदैनन् र स्थायी हैसियतका लागि योग्य मानिँदैनन् । सन् २०२१ मा अन्तिम पटक वृद्धि गरिएको उनीहरूको तलब न्यूनतम १५,००० रुपैयाँ (करिब अमेरिकी डलर १०८) सम्म प्राप्त गर्दै आएका छन् । शिक्षकहरूको पारिश्रमिक, रोजगारी सुरक्षा र कार्य अवस्था सुधार गर्नु (विशेष गरी महिला शिक्षकहरू, करार शिक्षकहरू र प्रारम्भिक बाल शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूका हकमा) सम्पूर्ण शिक्षा प्रणालीमा गुणस्तर कायम राख्न र सुधार गर्न अत्यन्तै आवश्यक छ ।

“हाम्रो तलब धेरै कम भएकाले मासिक खर्च धान्न हामीले आफन्तबाट ऋण लिनुपर्छ, र त्यसमा लाग्ने ब्याज पनि तिर्नुपर्छ । तलब पाउँदा त्यो ऋण फिर्ता गर्छौं । यो चक्र पछिल्ला १२ वर्षदेखि निरन्तर चलिरहेको छ यो त मेरो जीवनशैली नै जस्तो बनिसकेको छ ।”

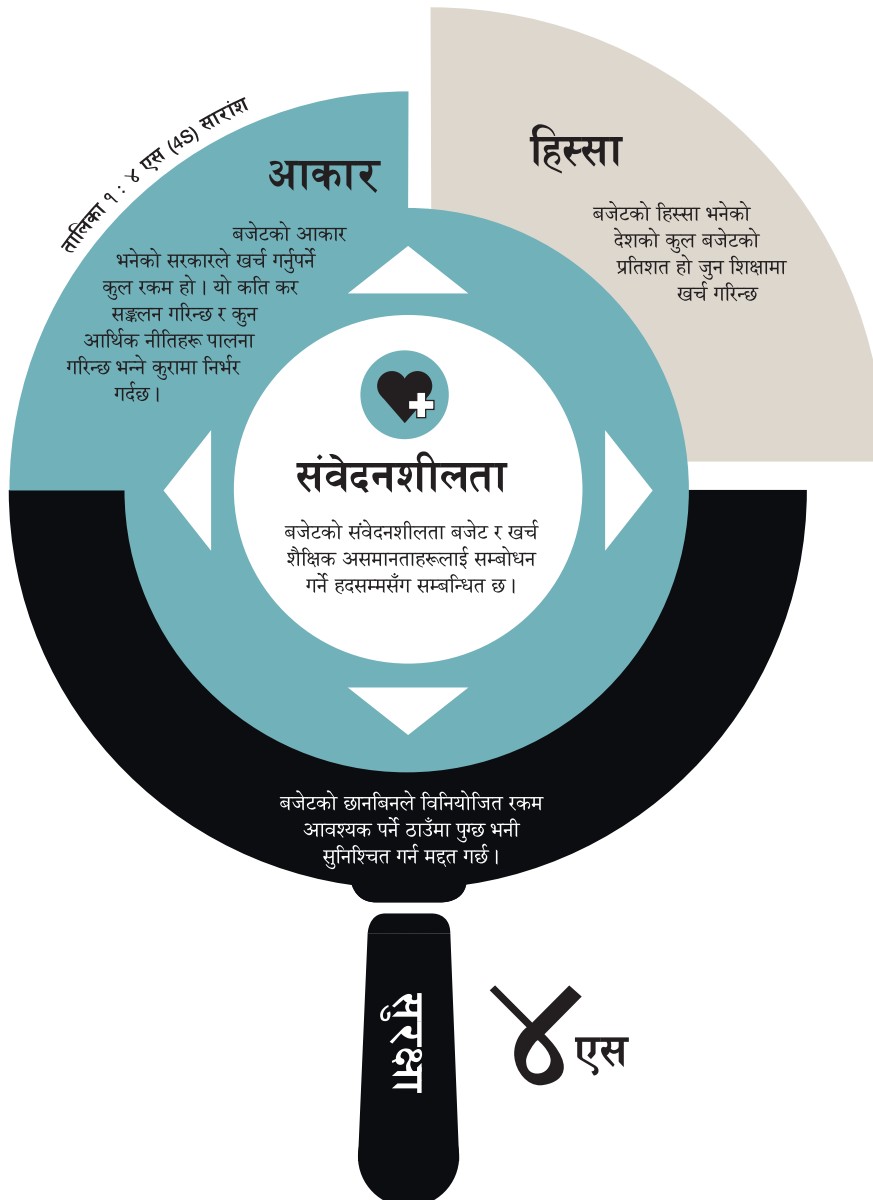
– राहत शिक्षक, नेपाल (एजुकेसन इन्टरनेशनल, २०२३)

भविष्यका लागि वित्तीय व्यवस्था: दिगो बिकास लक्ष्य-४

➤ समानता र गुणस्तरका लागि लगानी

नेपालले शिक्षामा पहुँच विस्तार गर्ने सन्दर्भमा प्रगति गरेको भए पनि, धेरै बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षाको पूर्ण चक्र पूरा गर्नबाट रोक्ने असमानताहरू सम्बोधन गर्न तत्काल कदम चाल्न आवश्यक छ। यसको प्रमुख प्राथमिकता मध्ये सार्वजनिक शिक्षामा लगानी बढाउनु एक हो। प्रयाप्त बजेट उपलब्ध भएमा मात्र योग्य र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था र कार्यसम्पादनको विस्तार हुन सक्दछ। ट्याक्सएड एलायन्सको ४ एस (4S) को दृष्टिकोण अनुसार निम्न विषयहरूमा ठोस कार्य गर्नका लागि वकालत र पैरवी गर्दै आएको छ :

१. Share (हिस्सा) - शिक्षा क्षेत्रमा बजेटको ठूलो हिस्सा विनियोजन गर्नु।
२. Size (आकार) - न्यायोचित कर प्रणाली र ऋण न्याय (debt justice) माफत समग्र राजस्व विस्तार गर्नु।
३. Sensitivity (संवेदनशीलता) - सबैभन्दा सीमान्तीकृत समुदायसम्म पुग्ने गरी खर्च लक्षित गर्नु।
४. Scrutiny (अनुगमन) - स्रोत विद्यालयसम्म पुग्ने सुनिश्चित गर्न पारदर्शिता र जवाफदेहिता सुदृढ गर्नु।

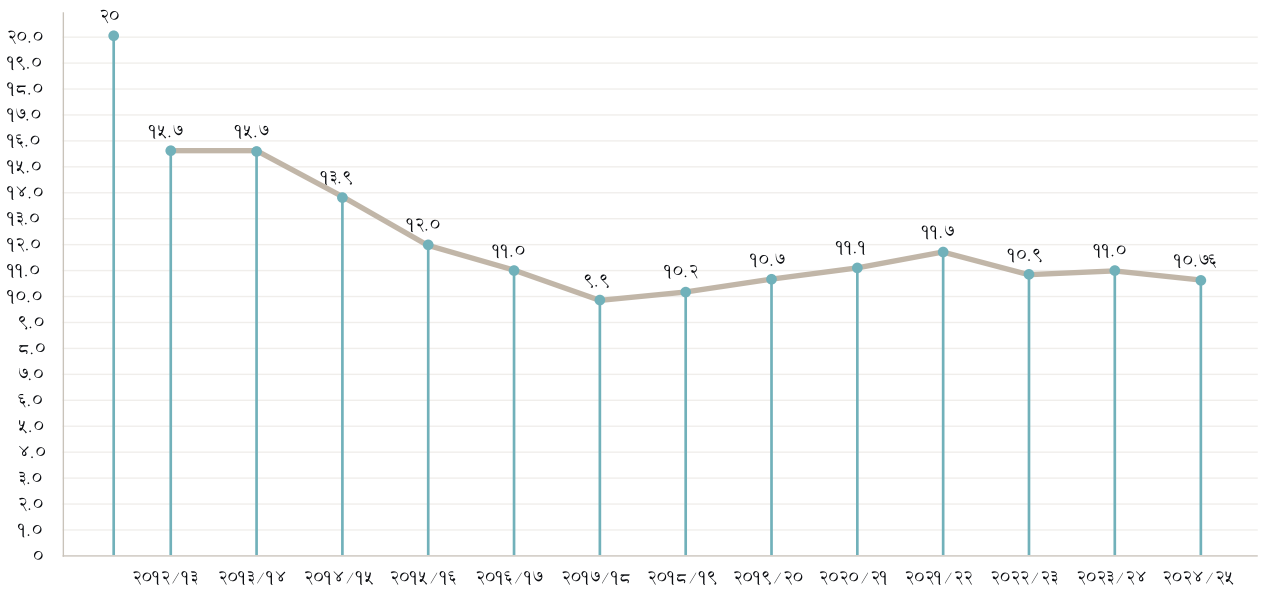

➤ शिक्षामा बजेटको हिस्सा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि गर्नु

दिगोबिकास लक्ष्य ४ का लागि आवश्यक वित्तीय व्यवस्था गर्न, इन्वेओन घोषणा र Education २०३० Framework for Action जसले दिगो बिकास लक्ष्य ४ हासिल गर्न आवश्यक कार्यहरूलाई स्पष्ट गर्दछ। शिक्षामा राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा १५-२०% वा कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) को ४-६% विनियोजन गर्न सिफारिस गरेको छ। नेपालजस्ता युवा तथा बढ्दो जनसंख्या भएका र सन् २०३० का लक्ष्यहरू हासिल गर्न अबै ठूलो दूरी तय गर्नुपर्ने देशका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघले यी मापदण्डहरूको उच्च सीमा अपनाउन आवश्यक हुने अनुमान गरेको छ।

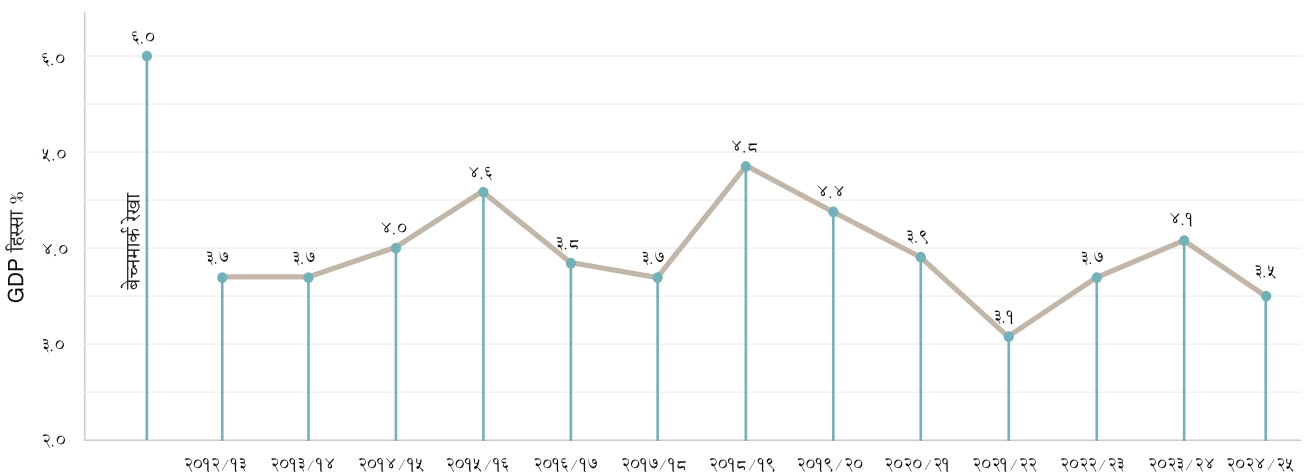
दुर्भाग्यवश, नेपाल यी लक्ष्यहरूभन्दा पछाडि मात्र होइन, भन्नु टाढा सडैँ गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०२३/२४ मा शिक्षाले राष्ट्रिय बजेटको केवल ११% र GDP को ३.६७% मात्र प्राप्त गरेको थियो। सन् २०२५ मा भने शिक्षामा विनियोजित हिस्सा अझ घटेर राष्ट्रिय बजेटको १०.७६% मा सीमित भएको छ। यी दुवै अवस्थाहरू सिफारिस गरिएका दुबै मापदण्डभन्दा धेरै तल छन्। (विभिन्न बर्षमा शिक्षामा भएको लगानीको लागि चित्र २ र ३ हेर्नुहोस्।)

तालिका २: शिक्षा बजेटमा नेपालको हिस्सा, २०१२ - २०२५

स्रोत: नेपाल सरकारको रातो किताबको बजेट कागजातमा आधारित

तालिका ३: शिक्षामा नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनको हिस्सा, २०१२/१३ - २०२४/२५

स्रोत: नेपाल सरकारको रातो किताबको बजेट कागजातमा आधारित

➤ शिक्षा बजेटलाई समानताप्रति संवेदनशील बनाउँदै सबैभन्दा सीमान्तीकृतसम्म लक्षित गर्न सक्षम बनाउनु

नेपाल सरकारले शिक्षा बजेटमार्फत समानता प्रवर्द्धन गर्ने केही महत्वपूर्ण प्रयासहरू गरेको छ :

सरकारले सन् २०१४ मा एकीकृत समानता रणनीति (Consolidated Equity Strategy) र सन् २०१७ मा समानता सूचकाङ्क (Equity Index) शिक्षा प्रणालीभित्र रहेका असमानताहरू सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले सुरु गरेको थियो । यी पहलहरू विशेष रूपमा बालिका, महिला तथा वञ्चित समूहका बालबालिकामा केन्द्रित छन् । समानता सम्बन्धी विभिन्न सूचकहरूको संयुक्त सूचकाङ्कका आधारमा जिल्ला र स्थानीय तहलाई बर्गिकरण गरी स्रोत विनियोजनलाई समानतामुखी बनाउने लक्ष्य राखिएको छ । यसको प्रमुख उद्देश्यहरू मध्ये विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको संख्या घटाउनु पनि हो । यी प्रयासहरूले सकारात्मक प्रभाव देखाएका छन् । सन् २०१९ मा गरिएको एक स्वतन्त्र अध्ययन अनुसार, सूचकाङ्क कार्यान्वयन पछाडि लक्षित १५ जिल्लामा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको संख्या ६०% ले घटेको पुष्टि भएको थियो । नेपालले शिक्षा बजेटलाई लैङ्गिक रूपमा समानतामूलक बनाउने प्रयास पनि गरेको छ । अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट समिति (Gender Responsive Budget Committee) ले प्रत्येक वर्षको शिक्षा बजेट मध्ये कति हिस्सा “प्रत्यक्ष” वा “अप्रत्यक्ष” रूपमा लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धनमा योगदान गर्छ भन्ने मूल्याङ्कन गर्दछ । आर्थिक वर्ष २०२२-२०२३ को बजेटमा शिक्षामा गरिएको खर्च मध्ये १७% ले प्रत्यक्ष रूपमा लैङ्गिक समानतालाई समर्थन गरेको थियो भने थप ११% ले अप्रत्यक्ष योगदान गरेको थियो ।

यद्यपि शिक्षामा पर्याप्त सार्वजनिक लगानी नहुँदा यसको आर्थिक भार गरीब परिवारहरूले बोक्नुपरेको छ । हाल घरपरिवारको शिक्षा खर्च GDP को ३.२% बराबर छ र नेपालमा कुल शिक्षा खर्चको करिब आधा हिस्सा परिवारहरूले नै वहन गरिरहेका छन् । सरकारी लगानी घट्दै जानु र बाह्य वित्तीय सहयोग कम हुँदै जानुका कारण, यसले सिर्जने खाली ठाउँ परिवारहरूले पूर्ति गर्नुपरेको अवस्था छ । यो भार माध्यमिक तह (९-१२) मा भन्ने बढेर ७१% सम्म पुगेको छ । गरिवहरूले गर्ने सीमित आमदानीको ठूलो हिस्सा उनीहरूको बालबालिकाको शिक्षामा खर्च गर्न बाध्य छन् । यो राज्यका तर्फबाट सार्वजनिक शिक्षामा हुँदै आएको लगानीको प्रतिगामी (regressive) मोडेल हो । जसले गर्दा धनी र गरिव बिच शिक्षामा हुने पहुँच र समानतालाई भन्ने कमजोर बनाउँछ ।

यसैबीच, निजी विद्यालयमा भर्ना हुने बालबालिकाको संख्या बढ्दै जाँदा, घरपरिवारको शिक्षामा हुँदै आएको खर्च निरन्तर बढिरहेको छ । त्यही समयमा सरकारी खर्च घट्दै जाँदा असमानता अझ गहिरो हुँदै गएको छ र सबैभन्दा जोखिममा रहेका समूहहरूको शिक्षामा पहुँच भन्ने सीमित भएको छ ।

बक्स १: के चालु र पुँजीगत खर्चले समानता र गुणस्तर सुनिश्चित गर्छ ?

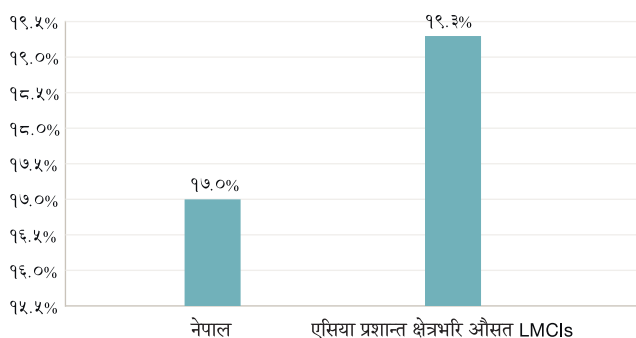
SDG ४ हासिल गर्न, बजेटलाई एकपटकका पुँजीगत परियोजनाहरू (जस्तै विद्यालय निर्माण) का लागि मात्र होइन, चालु (recurrent or operating) खर्च बढाउन पनि आवश्यक छ । यसमा शिक्षकका तलब र भत्ताहरू समावेश हुन्छन्, जुन शिक्षा बजेटको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा हो । संयुक्त राष्ट्रसंघको SDG ४ लागत विश्लेषण अनुसार, गुणस्तर र समानता सुनिश्चित गर्न बजेटको ८४% चालु (संचालन खर्चमा खर्च गर्नु पर्नेछ) जसमध्ये ७५% तलब र पारिश्रमिकमा जानुपर्छ र १४% पुँजीगत (विकास परियोजना) मा खर्च हुनु पर्दछ । नेपालमा भने बजेटको वितरण फरक छ: करिब ९८% चालु खर्चमा र केवल २% पुँजीगत खर्चमा खर्च भइरहेको छ ।

➤ दिगो विकास लक्ष्य ४ हासिल गर्न, सरकारहरूले समग्र बजेटको आकार वृद्धि गर्नुपर्छ ।

नेपालले SDG ४ को खर्च धान्न सार्वजनिक खर्च क्षमता तत्काल विस्तार गर्नु आवश्यक छ । तर, बढ्दो ऋण सेवा (debt servicing) यसलाई दिनप्रतिदिन भन्ने चुनौतीपूर्ण बनाइरहेको छ । जसले गर्दा नेपालको बहुमूल्य राजस्व बाहिरिँदै गइरहेको छ ।

सन् २०२४ मा, घरेलु र बाह्य ऋण सेवाले सार्वजनिक स्रोतको बढ्दो हिस्सा (सरकारी राजस्वको ५६%, कुल खर्चको ४४%, र GDP को १०% भन्दा बढी) ऋण तिर्न खर्च हुँदैआएको छ । सरकारले शिक्षा खर्चको तुलनामा चार गुणा बढी पैसा ऋण भुक्तानीमा विनियोजन गर्नु थप चिन्ताको बिषय हो यसले शिक्षामा लगानीको यथास्थितीलाई थप दबाव सिर्जना गरेको छ ।

तालिका ४: कर-GDP अनुपात, नेपाल बनाम एशिया-प्रशान्तिका मध्यम-कम आय भएका देशहरूको औसत (सर्वाधुनिक वर्ष)

स्रोत: एशिया प्रशान्त औसत, एशिया प्रशान्त क्षेत्रको लागि OECD राजस्व तथ्याङ्क (२०२२)^{३३} नेपाल, IMF राष्ट्र प्रतिवेदन (२०२४)^{३४}

IMF ले सन् २०२४ का लागि राजस्व-GDP अनुपात केवल १७% अनुमान गरेको थियो। यो निम्न-मध्यम आय भएका देशहरूको औसत भन्दा कम छ। (चित्र ३ हेर्नुहो), SDG ४ जस्ता विकास लक्ष्य हासिल गर्न थप राजस्व संकलन आवश्यक रहेको संकेत गर्छ।

बढ्दो ऋण स्तर र सार्वजनिक खर्च क्षमता

बढ्दो ऋणको भारले प्रायः IMF बाट नीतिमा कडाइ (austerity measures) लागू गर्न दबाब सिर्जना गर्छ। जसको परिणाम स्वरूप सार्वजनिक क्षेत्रमा तलब कटौती हुन सक्छ र सरकारले शिक्षकहरू नियुक्ति गर्ने, उनीहरूको पारिश्रमिकमा सुधार गर्ने वा गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने क्षमता सीमित बनाउँछ।

सार्वजनिक खर्च क्षमता घट्ने क्रममा रहेको अवस्थामा नेपालले हानिकारक कडाइ नीति (austerity) लाई अस्वीकार गर्दै न्यायोचित र प्रगतिशील कर प्रणालीमार्फत आन्तरिक राजस्व बढाउनु आवश्यक छ।

विगत दशकमा नेपालको राजस्व-GDP अनुपात उल्लेखनीय रूपमा बढ्नु सकारात्मक पक्ष हो। (तालिका ४ हेर्नुहोस)।

बक्स २: IMF, कडाइ नीति र शिक्षक अभाव

नेपालमा, IMF ले सरकारले सार्वजनिक क्षेत्रको तलब खर्च सीमित गर्न बारम्बार आह्वान गरेको छ। सन् २०१७ मा यसले स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत कर्मचारीहरूको सरकारी खर्च कटौती गर्न सिफारिस गरेको थियो र २०१८ मा वित्तीय स्थायित्व सुनिश्चित गर्न थप कदम चाल्न आह्वान गरेको थियो। सन् २०२० मा, सरकारले २०२४ सम्म सार्वजनिक क्षेत्रको तलब खर्च GDP को २.९% मा स्थिर राख्न सल्लाह पाएको थियो।

तर, कडाइ नीति लागू गर्नाले सार्वजनिक आलोचनाको सामना गर्दै सरकारले सन् २०२१ मा आफ्ना कर्मचारीहरूको तलब मासिक २,००० रुपैयाँ (करिब अमेरिकी डलर १६) ले वृद्धि गरेको थियो।

कर राजस्व वृद्धि : प्रगतिशील र न्यायोचित रूपमा

“सरकारहरूले महत्वाकांक्षी र प्रगतिशील कर सुधार मार्फत कर-GDP अनुपात हासिल गर्ने प्रतिवद्धता जनाउनुपर्छ। उपलब्ध अधिकतम स्रोत प्रयोग गरेर शिक्षाको अधिकार प्रगतिशील रूपमा कार्यान्वयन गर्नु भनेको वर्तमानमा सरकारको पहुँचमा रहेका स्रोतभन्दा पर जानु हो; यसमा सम्भावित रूपमा संकलन गर्न सकिने स्रोतहरू, विशेषगरी प्रगतिशील कर मार्फत, समावेश हुन्छ।”

– फरिदा शाहिद, संयुक्त राष्ट्र विशेष प्रतिवादी, शिक्षाको अधिकार

Quoted in *Stolen Futures: The Impacts of Tax Injustice on the Right to Education*, २०२४

नेपालले आफ्नो कर-GDP अनुपात हालको स्तरबाट करिब पाँच प्रतिशत अंकले वृद्धि गर्न प्रगतिशील, लैङ्गिक-उत्तरदायी (gender-responsive), र जलवायु-संवेदनशील कर नीति सुधार मा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ। धेरै देशका लागि यो महत्वाकांक्षी भए पनि मध्यम अवधिको हासिल योग्य लक्ष्य भएको IMF को एक अनुसन्धान पत्रले देखाएको छ।

नेपालमा, यो लक्ष्य सरकारको आफ्नै “आन्तरिक राजस्व संकलन रणनीति (Domestic Revenue Mobilization Strategy) सन् २०२९ सम्म कर राजस्व ४.६ प्रतिशत अंकले वृद्धि गर्ने उद्देश्य सँग मेल खान्छ। यदि यसकालागि बढी प्रगतिशील उपायहरूमा ध्यान केन्द्रित गर्नु भने यो स्वागतयोग्य कदम हुने छ।

ट्याक्स जस्टिस नेटवर्कका अनुसार, यदि नेपालले कर-GDP अनुपात ५ प्रतिशत अंकले वृद्धि गर्न सके, यसले वार्षिक अतिरिक्त २ अर्ब अमेरिकी डलर घरेलु राजस्व बृद्धि गर्न सक्नेछ। यदि सरकारले यसरी संकलन हुने राजस्वको २०% शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजन गर्यो भने, अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार, यसले शिक्षा क्षेत्रमा वार्षिक ४०० मिलियन अमेरिकी डलर थप उपलब्ध गराउनेछ। यसले वार्षिक ४,५१,०२६ जना थप विद्यार्थीहरूको विद्यालय शिक्षा खर्च धान्न सक्षम बनाउनेछ। यो रकम नेपालको विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (SSDP) मा अनुमानित वार्षिक वित्तीय अभाव (US\$ १९३ मिलियन वार्षिक, २०२३-२०३१) भन्दा दुई गुणा बढी हो।

कुनै पनि कर राजस्व प्रगतिशील ढंगले वृद्धि हुनुपर्छ, जसले सबैभन्दा धनी वर्गमा अतिरिक्त कर भार थप्नेछ। विशेष गरी नेपालले पहिले नै अप्रत्यक्ष करमा धेरै निर्भर हुँदै आएकोले नेपालको कर प्रणाली धेरै देशहरूको तुलनामा कम प्रगतिशील छ (बक्स ३ हेर्नुहोस्)। यद्यपि, प्रगतिशील रूपमा नयाँ राजस्व संकलन गर्न सकिने तल उल्लेखित केही तरिकाहरू छन् :

- राष्ट्रीय सम्पत्ति कर लागू गर्ने
- बहुराष्ट्रिय कम्पनी र धनी व्यक्तिहरूले कर बचत गर्न प्रयोग गर्ने कर स्वर्ग (tax havens) विरुद्ध कदम चाल्ने
- अनावश्यक कर छुट र प्रोत्साहनहरू घटाउने

नेपालमा कर-GDP अनुपात बढाउने र शिक्षा बजेटलाई ठुलो बनाउने मार्ग निम्न सुधारहरूले प्रदान गर्न सक्छ:

उदाहरणका लागि:

सीमा-पारि कर दुरुपयोग रोक्नु: यसले अतिरिक्त US\$ ८.८ मिलियन राजस्व उत्पन्न गर्न सक्छ। यदि यस अतिरिक्त राजस्वको २०% शिक्षा बजेटमा विनियोजन गरियो भने १,९४८ जना थप विद्यार्थीहरूको विद्यालय शिक्षा खर्च धान्न र ३,६४७ शिक्षकको तलब तिर्न पुग्ने देखिन्छ। तसर्थ कर खर्च (tax expenditures) मा सुधार गर्न सरकारले तत्काल कदम चाल्न आवश्यक छ। नेपालको आन्तरिक राजस्व विभाग (Nepalese Inland Revenue Department) को २०२४ अध्ययन प्रारम्भिक निष्कर्ष अनुसार, कर खर्चले देशको GDP को ६% अर्थात् NPR २९६.७ बिलियन बराबरको नोक्सान गरिरहेका देखाएको छ। न्यूनतम आमदानी भएका नागरिकलाई VAT छूटजस्ता प्रगतिशील कर उपाय आवश्यक छन्। तर, कम्पनी कर प्रोत्साहन जस्ता अन्य छूटहरूले सार्वजनिक वित्तीय स्रोतलाई कमजोर पार्दैछन्। नेपालको Domestic Revenue Strategy ले चेतावनी दिएको छ कि “अत्यधिक कर छूट, कटौती, सुविधाहरूले करका आधार घटाइरहेको छ।” यदि यी छूट/बचतका स्रोतमध्ये केवल २०% शिक्षा क्षेत्रमा पुनःनिर्देशित गरियो भने, यसले US\$ ३०१ मिलियन उपलब्ध गराउन सक्छ र यो रकम निम्न खर्चका लागि पर्याप्त हुनेछ :

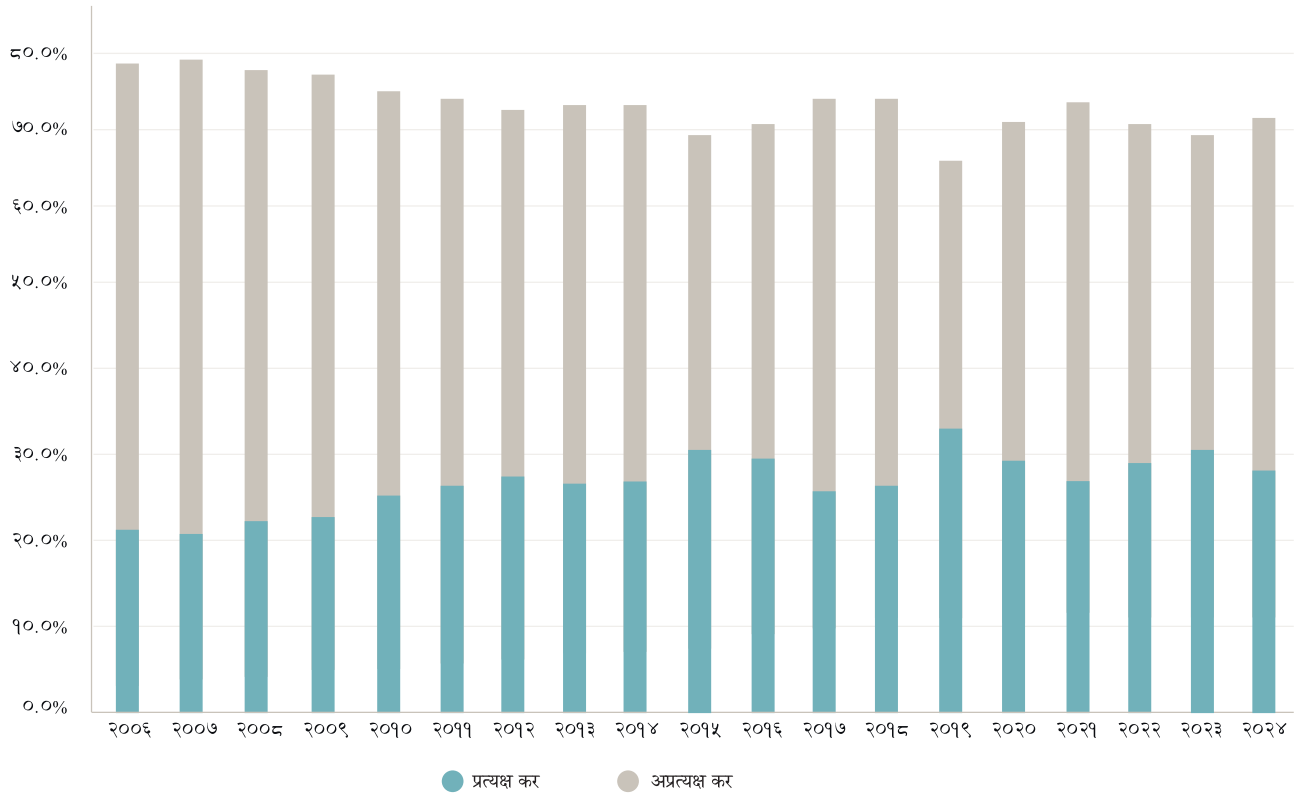
- सबै प्राथमिक र माध्यमिक तहका विद्यालय बाहिरका बालबालिकाको एक वर्षको विद्यालय खर्च धान्न,
- १०,००० नयाँ माध्यमिक शिक्षकहरूको वार्षिक तलब तिर्न,
- सबै (३ लाख) बालबालिकालाई निःशुल्क विद्यालय भोजन प्रदान गर्न,
- यसरी, प्रगतिशील कर सुधार र अनावश्यक छूटको नियन्त्रणले नेपालमा शिक्षा पहुँच र गुणस्तर दुवैमा ठुलो योगदान पुऱ्याउन सक्छ।

बक्स ३: नेपालमा प्रगतिशील र प्रतिगामी कर

नेपालमा प्रगतिशील र प्रतिगामी करको अवस्था

सन् २००६-२०२२ अवधिमा नेपालले आफ्नो कर-GDP अनुपात तीन गुणाले बृद्धि गरी सुधार गरेको छ। तर, यसैबीच, अप्रत्यक्ष करमा अत्यधिक निर्भरता घटाउन पर्याप्त कदम चालिएको छैन, जसले विशेष गरी प्रतिगामी VAT माफत कर विस्तारमा केन्द्रित रहनु परेको छ। नेपालको कर प्रणाली पर्याप्त प्रगतिशील छैन र यसले लैङ्गिक असमानता अभ्र गहिरो पार्दैछ भन्ने देखाउँछ।

तालिका ५: कुल करमा प्रत्यक्ष कर देखि अप्रत्यक्ष करको अनुपात समयक्रम अनुसार, २०६३-२०८२ सम्म

ICDT/UNU-WIDER सरकारी राजस्व डेटासेटबाट प्राप्त तथ्याङ्क।

• नोट: कर प्रणाली कति प्रतिगामी वा प्रगतिशील छ भन्ने कुराको लागि प्रत्यक्ष देखि अप्रत्यक्ष करहरू उपयोगी प्रोक्सी हुन सक्छ। अप्रत्यक्ष करहरूमा अत्यधिक निर्भरताले अधिक प्रतिगामी कर व्यवस्थालाई हाइलाइट गर्छ (अर्थात् VAT मा अत्यधिक निर्भरता, जसले प्रायः सबैभन्दा गरिबहरूलाई सबैभन्दा बढी असर गर्छ), जबकि प्रत्यक्ष करहरूमा बढी निर्भरता अधिक प्रगतिशील हुन्छ (किनकि यसमा अधिक औपचारिक क्षेत्रहरूमा भएकाहरूका लागि कर्पोरेट कर वा आयकरहरू समावेश छन्)।

करका ५R र सार्वजनिक सेवाहरूको भविष्य

हाम्रो कर प्रणालीहरू न्यायपूर्ण समाज निर्माणका लागि सबैभन्दा प्रभावकारी उपकरण हुनु, जसले हरेक व्यक्तिको आवश्यकतामा समान महत्त्व दिन्छ। यदि हामी यी प्रणालीहरूलाई केवल केही धनीहरूका लागि मात्र नभई सबैको हितका लागि काम गर्छौं भने, हाम्रा कर प्रणालीहरूले यसरी योगदान पुऱ्याउन सक्छन् :

5Rs

Revenue (राजस्व)

सार्वजनिक सेवाहरू सबैका लागि उपलब्ध गराउन र दिगो पूर्वाधार निर्माण गर्न।

हरेक सेकेन्डमा, एक नर्सको वार्षिक तलब बापतको कर (करको स्वर्गस्थल) मा हराइरहेको छ। तर वार्षिक संकलन हुन सक्ने करिब ४४८३ अर्ब कर बापतको रकम ठूलो निगम र अति धनीहरूले तिर्दैनन्। एउटा साधारण नर्सले जस्तै यीनिहरूले पनि कर तिर्ने हो भने उक्त रकमले सार्वजनिक सेवामा व्यापक सुधार ल्याउन सक्थ्यो।

Redistribution (पुनर्वितरण)

व्यक्तिहरू र समूहहरूबीच असमानता कम गर्न।

विश्वव्यापी रूपमा महिलाहरूले कार्य समयको ७१% समय (सेवामूलक काम) हेरचाहका लागि खर्च गर्छन्। करले सार्वजनिक हेरचाह प्रणालीहरूलाई पारिश्रमिकमा रूपान्तरण गर्न सक्छ। यसो भएमा महिलाले गर्दै आएको हेरचाहको भार पुनःवितरण हुन सक्छ र महिलाहरूले व्यहोर्दै आएको कार्यबोभ कम गर्न सहयोग गर्छ।

Repricing (पुनःमूल्य निर्धारण)

सबैलाई हानि पुर्याउने “हानिकारक” वस्तुहरू जस्तै कार्बन जसलाई खास गरी धनीहरूले उत्पादन गर्छन्। यसलाई सीमित गर्न र सबैलाई फाइदा पुर्याउने “उपकारी” स्थानीय र दिगो हुने वस्तुहरू उत्पादन तथा प्रवर्द्धन गर्न।

सार्वजनिक यातायात भाडामा कम VAT दर र सवारीसाधन स्वामित्वमा उच्च कर दरले सार्वजनिक यातायातको प्रयोग बढाउन सक्छ। निजी जेट र अन्य अत्यधिक प्रदूषण गर्ने सवारीसाधनको स्वामित्वमा उच्च करले अति धनीहरूले यस्ता साधन प्रयोग गर्न कम प्रोत्साहित गराउँछ।

Representation (प्रतिनिधित्व)

लोकतान्त्रिक प्रक्रियाहरूलाई मजबुत बनाउन र लोकतान्त्रिक शासन सुधार गर्न।

सरकारले नागरिकबाट उठाएको करबाट संकलित पैसा खर्च गर्न राम्रो शासन आवश्यक हुन्छ यसकालागि शासन गर्ने ठाउँमा जनताको प्रभावकारी प्रतिनिधित्व आवश्यक हुन्छ।

Reparation (परिपूर्ति)

औपनिवेशिक शासन र वातावरणीय क्षतिको ऐतिहासिक प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्न।

परिभरतामा बन्ने र भत्कने सरकारको शासन र त्यसले निम्त्याएको वातावरणीय क्षतिलाई सुधार गर्नु आवश्यक छ। त्यसका लागि विश्वव्यापी कर प्रणालीलाई जनताको आवश्यकता र अधिकारलाई केन्द्रमा राखेर पुनःव्यवस्थित गर्नुपर्छ। यसो गर्दा देशले मानिस र वातावरण दुवैलाई फाइदा पुग्ने दिगो खाद्य प्रणालीतर्फ जान आवश्यक आर्थिक स्रोत जुटाउन सक्छ।

बक्स ४: संयुक्त राष्ट्र कर सम्मेलन

कर न्यायका पक्षधरहरूले विश्वव्यापी कर प्रणालीलाई न्यायपूर्ण, समावेशी र पारदर्शी बनाउन माग गर्दै आएका छन्। यस्तो प्रणालीले ग्लोबल साउथका देशहरूलाई आफ्नै स्रोत परिचालन गरी शिक्षा र लैंगिक-संवेदनशील सार्वजनिक सेवामा लगानी गर्न सहयोग गर्छ।

हालको अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणाली मुख्यतः आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठन (OECD) को नेतृत्वमा छ। यस प्रणालीमा ग्लोबल साउथका देशहरूको पर्याप्त प्रतिनिधित्व छैन र यसले बढी गरेर ग्लोबल नर्थका देशहरूको हितलाई प्राथमिकता दिने गरेको छ। OECD मा ३८ देशमात्र सदस्य छन्, जबकि संयुक्त राष्ट्रमा १९३ सदस्य राष्ट्र छन्। OECD जवाफदेही नभएको, पारदर्शितामा कमी भएको र औपनिवेशिक तथा शोषणमुखी संरचना कायम राख्दै आएको जस्ता आरोप पनि लाग्दै आएका छन्।

डिसेम्बर २०२३ मा संयुक्त राष्ट्र महासभाले संयुक्त राष्ट्रभित्र समावेशी र प्रभावकारी अन्तर्राष्ट्रिय कर सहकार्य प्रवर्द्धनसम्बन्धी प्रस्ताव ७७/२४४ अपनायो। अफ्रिका समूहको नेतृत्वमा भएको यो ऐतिहासिक परिवर्तनलाई डिसेम्बर २०२३ मै पारित अर्को संयुक्त राष्ट्र महासभा प्रस्तावले पुनः पुष्टि गर्यो, जसले संयुक्त राष्ट्रमा अन्तर्राष्ट्रिय कर सहकार्यका लागि फ्रेमवर्क सम्मेलन विकास गर्न राज्य-नेतृत्व प्रक्रिया सुरु गर्यो। यस सम्मेलनका सर्तहरू (Terms of Reference – TOR) डिसेम्बर २०२४ मा संयुक्त राष्ट्रले स्वीकृत गर्यो। यो प्रक्रिया सन् २०२५ देखि २०२७ सम्म सञ्चालन हुने अनुमान गरिएको छ। सम्मेलनको विकाससँगै (क) डिजिटलाइज्ड र विश्वव्यापी अर्थतन्त्रमा सीमा-पार सेवाबाट प्राप्त आमदानीमा कर र (ख) विवाद रोकथाम तथा समाधान गरी दुई प्रारम्भिक प्रोटोकलहरू तयार गरिनेछन्।

बालिका-मैत्री शिक्षामा लगानी

भविष्यको लागि बित्तीय व्यवस्था: कदम चाल्न आह्वान

गुणस्तरीय, समावेशी र लैङ्गिक संवेदनशील सार्वजनिक शिक्षाकालागी पूर्ण रूपमा बजेट बिनियोजन गर्न र दिगो बिकास लक्ष्य ४ (SDG 4) हासिल गर्न निम्न उपायहरू अवलम्बन गरियोस भन्ने हामी, TaxEd alliance नेपाल सरकार समक्ष अनुरोध गर्दछौं ।

१. शिक्षा बजेटमा हिस्सा वृद्धि : UNESCO को मापदण्ड (राष्ट्रिय बजेटको २०% र/वा GDP को ६%) पूरा वा भन्दा बढी गर्दै शिक्षा बजेटको हिस्सा वृद्धि गरियोस् ।

२. कुल बजेटको आकार वृद्धि : सार्वजनिक शिक्षामा लगानीका लागि आवश्यक स्रोत उपलब्धता गर्न हानिकारक कर प्रोत्साहनहरूलाई समाप्त गर्दै कर नीतिलाई प्रगतिशील, लैङ्गिक-संवेदनशील र जलवायु-संवेदनशील कर ढाँचाका रूपमा सुधार गर्न निम्न कार्य गरियोस् ।

- प्राकृतिक स्रोत र उत्खनन क्षेत्रमा कर र रोयल्टी सम्भौता समीक्षा गरियोस् ।
- दोहोरो कर सम्भौता समीक्षा गरी आवश्यक परे रद्द गरियोस् ।
- निजी क्षेत्रमा कर बचत र कर छलकपटका लागि हुने छुटहरू बन्द गरियोस् ।
- निष्पक्ष निगम कर प्रवर्द्धन र कार्यान्वयन गरियोस् ।
- व्यक्तिगत आमदानी र सम्पत्तिमा प्रगतिशील कर प्रवर्द्धन गरियोस् ।
- अन्तर्राष्ट्रिय कर शासन र सहयोगमा रहेका कमजोरीलाई सम्बोधन गर्ने संयुक्त राष्ट्र अन्तर्राष्ट्रिय कर सहयोग फ्रेमवर्क सम्मेलन को विकासलाई समर्थन गरियोस् ।
- कटौती र निजीकरणसम्बन्धी दबावपूर्ण नीति सल्लाहको विरोध गरियोस र प्रगतिशील कर जस्ता विकल्पहरू अपनाइयोस् ।
- ऋणमा राहत र ऋण माफीका लागि अन्य देशहरूसँग मिलेर काम गरियोस् र संयुक्त राष्ट्र सार्वभौम ऋण फ्रेमवर्क सम्मेलन को प्रयासलाई समर्थन गरियोस् ।

३. राष्ट्रिय शिक्षा बजेटको संवेदनशीलता वृद्धिका लागि निम्न कार्य गरियोस् ।

- सार्वजनिक खर्चमा समानतामा ध्यान केन्द्रित गर्दै असमानता र भेदभाव कम गर्ने उपायहरू अपनाइयोस् ।
- पहुँचयोग्य विद्यालय पूर्वाधार, प्रविधि तथा बालमैत्री शिक्षामा लगानी गरियोस् ।
- बालिकाहरूको लागि पर्याप्त शौचालय, आराम कक्ष, पोषणयुक्त दिवाखाजा जस्ता सुविधा सुनिश्चित गरियोस् ।
- गरिब तथा ग्रामीण क्षेत्रमा शिक्षकलाई काम गर्न र सिकाइ उपलब्धि बढाउनका लागि प्रोत्साहनमा लगानी वृद्धि गरियोस् ।
- समानताका लागि बिकल्पहरूको विकास गर्न देशव्यापी समानतामुखी आर्थिक लगानीको विधि र प्रक्रिया लागू गरियोस् ।

४. राष्ट्रिय शिक्षा बजेटको समीक्षा गरियोस् ।

- शिक्षा बजेट र खर्चको समीक्षा सुनिश्चित गर्न संरचना स्थापना गरियोस र पारदर्शिता, जवाफदेहीपन सुधारन र कोषको समयमै वितरण तथा प्रभावकारी प्रयोग सुनिश्चित गर्न सक्रिय रूपमा प्रोत्साहित गरियोस् ।
- सार्वजनिक शिक्षाको बजेट र खर्च सम्बन्धि समुदाय र नागरिक समाजबाट प्रत्यक्ष निगरानी गर्ने गरी नीतिगत व्यवस्था गरियोस् ।

सन्दर्भ सामग्री

१. UNESCO Institute for Statistics | (२०२३)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क (उपलब्ध पछिल्लो वर्ष २०२३)। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
२. UNESCO Institute for Statistics | (२०२४)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क (उपलब्ध पछिल्लो वर्ष २०२४)। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/> (प्राथमिक तह: ५७,४४९; निम्न माध्यमिक तह: ७८,६५१; उच्च माध्यमिक तह: ४५९,१०९ विद्यार्थी)
३. UNESCO Institute for Statistics | (२०२१)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क (उपलब्ध पछिल्लो वर्ष २०२१)। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
४. UNICEF | (२०२२)। नेपाल शिक्षा तथ्यपत्र २०२२: सिकाइ तथा समानताका लागि MICS तथ्याङ्कमा आधारित विश्लेषण। काठमाडौं: UNICEF नेपाल। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unicef.org/nepal/> तथा <https://mics.unicef.org/survey>
५. National Institute for Research and Training (NIRT), तथा American Institutes for Research (AIR) | (२०१७)। नेपाल शिक्षा क्षेत्र विश्लेषण। काठमाडौं: नेपाल सरकार।
६. UNESCO Institute for Statistics | (२०२२)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क (उपलब्ध पछिल्लो वर्ष २०२२)। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
७. National Institute for Research and Training (NIRT), तथा American Institutes for Research (AIR) | (२०१७)। नेपाल शिक्षा क्षेत्र विश्लेषण। काठमाडौं: नेपाल सरकार।
८. UNICEF | (२०२२)। नेपाल शिक्षा तथ्यपत्र २०२२। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट https://data.unicef.org/wp-content/uploads/2023/06/Nepal_factsheet_Mar_2023.pdf
९. National Institute for Research and Training (NIRT), तथा American Institutes for Research (AIR) | (२०१७)। नेपाल शिक्षा क्षेत्र विश्लेषण। काठमाडौं: नेपाल सरकार।
१०. UNICEF | (२०२०)। शिक्षा बजेट संक्षेप (२०१६ को तथ्याङ्कमा आधारित)। काठमाडौं: UNICEF नेपाल। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unicef.org/nepal/media/13271/file/Education%20-%20Budget%20Brief.pdf>
११. UNESCO Institute for Statistics | (२०२३)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
१२. Nepal Economic Forum | (२०२०)। निजी विद्यालय कार्टेलहरूको विश्व (The World of Private School Cartels)। काठमाडौं: Nepal Economic Forum।
१३. UNESCO | (मिति उपलब्ध छैन)। दिगो विकास लक्ष्य ४: शिक्षा २०३०—लक्ष्य (SDG 4: Education 2030 – The Goal)। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://sdg4education2030.org/the-goal>
१४. UNESCO Institute for Statistics | (२०२४)। शिक्षा सम्बन्धी तथ्याङ्क। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://uis.unesco.org/>
१५. शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (MoEST), तथा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (CEHRD), नेपाल सरकार। (२०१९)। एकीकृत फ्ल्यास प्रतिवेदन २०१९ (Consolidated Flash Report 2019)। काठमाडौं: नेपाल सरकार।
१६. National Institute for Research and Training (NIRT), तथा American Institutes for Research (AIR) | (२०१७)। नेपाल शिक्षा क्षेत्र विश्लेषण।
१७. Education International | (२०२२)। शिक्षक तलब व्यय सीमा: कक्षाकोठाबाट दृष्टिकोण (Teacher Wage Bill Constraints: Perspectives from the Classroom)। ब्रसेल्स: Education International। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.ei-ie.org/en/item/26424>
१८. Education International | (२०२३)। नेपाल शिक्षा तथ्यपत्र। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.ei-ie.org/file/697>
१९. Khabarhub | (२०२१, जुन २९)। बजेट २०२१/२२: करार तथा राहत कोटाका शिक्षकहरूको तलब रु. १५,००० सम्म वृद्धि। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://english.khabarhub.com/2021/29/187499/>
२०. Law Imperial | (२०२३, अगस्ट ३)। नेपाल सरकारले श्रमिकहरूको न्यूनतम ज्याला वृद्धि गरेको सम्बन्धी विवरण। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.lawimperial.com/nepal-government-increases-minimum-wage-for-workers/>
२१. UNESCO Institute for Statistics | (२०१६)। Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the Implementation of Sustainable Development Goal 4। पेरिस: UNESCO। प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf
२२. UNESCO | (२०२३, अप्रिल)। Can countries afford their national SDG 4 benchmarks? (Global Education Monitoring Report Policy Paper No. 49)। पेरिस: UNESCO।

- प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unesco.org/gem-report/en/can-countries-afford-sdg4-benchmarks>
२३. UNICEF | (२०२१) | Education Budget Brief 2021/22 (सरकारी “Red Book” को बजेट विश्लेषणमा आधारित) | काठमाडौं: UNICEF नेपाल |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unicef.org/nepal/media/14421/file/Budget%20Brief%20-%202021-22-%20-%20Education.pdf>
२४. Global Partnership for Education | (२०२२, फेब्रुअरी २२) | Nepal’s equity index: Innovations in financing to reach children most in need |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.globalpartnership.org/blog/nepals-equity-index-innovations-financing-reach-children-most-need>
२५. Global Partnership for Education | (मिति उपलब्ध छैन) | Nepal: Reaching the most disadvantaged children with education |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.globalpartnership.org/results/country-journeys/nepal-reaching-most-disadvantaged-children-education>
२६. UNICEF | (२०२२) | Budget Brief: Overview of the budget FY2022/23 | काठमाडौं: UNICEF नेपाल |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unicef.org/nepal/media/17836/file/Budget%20Overview%20-%202022-23.pdf>
२७. UNESCO, तथा International Institute for Educational Planning–UIS (IIEP–UIS) | (२०१६, जुलाई) | National Education Accounts in Nepal: Expenditure for Education 2009–2015 | पेरिस: UNESCO |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <http://uis.unesco.org/sites/default/files/nepal-nea-report.pdf>
२८. UNESCO Institute for Statistics | (२०२०) | Education indicators: Private enrollment trends in Nepal (2001–2020) |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
२९. Nepal Economic Forum | (२०२०) | The World of Private School Cartels | काठमाडौं: Nepal Economic Forum |
३०. Global Education Monitoring Report | (२०१५) | Reaching education targets in low and lower middle income countries: Costs and finance gaps to 2030 | पेरिस: UNESCO |
३१. UNICEF | (२०२०) | Education Budget Brief (2016 डेटामा आधारित) | काठमाडौं: UNICEF नेपाल |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.unicef.org/nepal/media/13271/file/Education%20-%20Budget%20Brief.pdf>
३२. Development Finance International | (२०२४, नोभेम्बर १) | Debt Service Watch Summary Database |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.development-finance.org/en/news/867>
३३. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) | (२०२४) | Revenue Statistics in Asia and the Pacific 2024: Tax Revenue Buoyancy in Asia | पेरिस: OECD Publishing |
<https://doi.org/10.1787/e4681bfa-en>
३४. International Monetary Fund | (२०२५, मार्च १८) | Nepal: Fifth Review under the Extended Credit Facility Arrangement and Request for Modification of a Performance Criterion (Staff Country Report No. 2025/066) |
वाशिङ्टन, डी.सी.: IMF |
<https://doi.org/10.5089/9798229004336.002>
३५. International Monetary Fund | (२०२५) | Nepal Extended Credit Facility Review Report | वाशिङ्टन, डी.सी.: IMF |
३६. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) | (२०२४, जुन) | Revenue Statistics in Asia and the Pacific 2024 (Brochure) | पेरिस: OECD |
३७. ActionAid International | (२०२२) | The Public Versus Austerity: Why Public Sector Wage Bill Constraints Must End |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट https://actionaid.org/sites/default/files/publications/The_public_vs_austerity.pdf
३८. Tax Justice Network | (२०२४) | Stolen Futures: The Impacts of Tax Injustice on the Right to Education |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://taxjustice.net/wp-content/uploads/2024/10/Stolen-futures-The-impacts-of-tax-injustice-on-the-Right-to-Education.pdf>
३९. Gaspar, V., Amaglobeli, D., Garcia-Escribano, M., Prady, D., & Soto, M | (२०१९) | Fiscal Policy and Development: Human, Social, and Physical Investment for the SDGs (IMF Staff Discussion Note No. SDN/19/03) | वाशिङ्टन, डी.सी.: IMF |
<https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2019/01/18>
४०. International Monetary Fund | (२०२५) | Domestic Revenue Mobilisation Strategy and ECF Annex Report (Nepal) |
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2025/03/18>
४१. Tax Justice Network | (२०२४) | Stolen Futures: The Impacts of Tax Injustice on the Right to Education |

४२. शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय (MoEST), नेपाल सरकार। (२०२२)। School Sector Plan (SSP) 2022/23–2031/32। काठमाडौं: नेपाल सरकार।
४३. Tax Justice Network। (२०२४)। Stolen Futures: The Impacts of Tax Injustice on the Right to Education।
४४. आन्तरिक राजस्व विभाग, नेपाल। (२०२४)। Estimating Tax Expenditure: Experiences and Challenges।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.addistaxinitiative.net/>
४५. UNESCO Institute for Statistics। (२०२४)। Education Indicators and Expenditure Data (Nepal)।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://databrowser.uis.unesco.org/>
४६. Educate Nepal। (२०२५)। Salary Scale of Government Teachers in Nepal।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://www.educatenepal.com/>
४७. नेपाल सरकार, तथा Global Child Nutrition Foundation। (२०२०)। National School Meal Programme (Global Survey of School Meal Programs)।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://gcnf.org/>
४८. USAID। (२०१६)। Domestic Resource Mobilization: Case Study of Nepal (1997–2016)।
४९. Tax Justice Network। (२०२४, मे)। Litany of Failure: The OECD’s Stewardship of International Taxation।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://taxjustice.net/>
५०. United Nations General Assembly। (२०२२)। Resolution A/RES/77/244: Promotion of Inclusive and Effective International Tax Cooperation।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://docs.un.org/>
५१. United Nations General Assembly। (२०२३)। Resolution A/RES/78/230: Promotion of Inclusive and Effective International Tax Cooperation।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://docs.un.org/>
५२. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA)। (२०२४)। Terms of Reference for a United Nations Framework Convention on International Tax Cooperation।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://financing.desa.un.org/>
५३. United Nations। (२०२४)। Framework Convention on International Tax Cooperation (A/AC.291/11)।
प्राप्त मिति: १० जुन २०२५, बाट <https://documents.un.org/>

EDUCATIONOUTLOUD advocacy & social accountability GPE Transforming Education

Education Out Loud
द्वारा संयुक्त आर्थिक सहयोगमा

यो प्रकाशन Education Out Loud को आर्थिक सहयोगमा तयार गरिएको हो । यसमा समावेश सामग्रीको पूर्ण जिम्मेवारी Tax Ed Alliance को हो र यसले अनिवार्य रूपमा वित्तीय साभेदारहरू Oxfam Denmark तथा GPE का विचारहरू प्रतिबिम्बित गर्दैन ।

ActionAid International Secretariat,
Postnet Suite 248, Private Bag X31, Saxonwold 2132,
Johannesburg, South Africa.

अन्तर्राष्ट्रिय दर्ता नम्बर: 27264198

वेबसाइट: www.actionaid.org
टेलिफोन: +27 11 731 4500
फ्याक्स: +27 11 880 8082
इमेल: mailjhb@actionaid.org

नोभेम्बर २०२५

आवरण फोटो: विद्यालयको कक्षा कोठाभित्र बसिरहेका बालबालिकाहरू ।
फोटो श्रेय: ActionAid International Nepal
डिजाइन (मूल): www.NickPurserDesign.com
अनुवाद तथा डिजाइन रूपान्तरण: Blitz Media Pvt. Ltd.